

TRADUCEREA CREATIVĂ ASISTATĂ DE IA (TRANSCREAREA): POSSIBILITĂȚI ȘI LIMITE ÎN TRADUCEREA LITERARĂ, POETICĂ ȘI METAFORICĂ

Liuba PROCOPII,

Universitatea de Stat din Moldova

ORCID: 0009-0004-1531-8545

Expansiunea recentă a modelelor de inteligență artificială a deschis noi direcții în traducerea creativă, în special în transcrearea textelor literare, poetice și metaforice. Comunicarea literară implică nu doar transferul semantic, ci și recrearea contextului stilistic, a ritmului, imagisticii, simbolurilor culturale și impactului emoțional – elemente care pun la încercare capacitățile IA. Studiul comparativ între traducătorul uman și IA scoate în evidență potențialul colaborativ al tehnologiei în etapa de explorare creativă, generare de variante preliminare sau analiză intertextuală, dar și limitele structurale ale IA în procesul interpretativ profund. Sunt discutate provocările etice și estetice, precum și direcțiile viitoare de cercetare, printre care modele IA specializate pentru poezie, sisteme hibride om-IA și dezvoltarea unor instrumente de evaluare a creativității în traducere.

Cuvinte-cheie: traducere creativă, transcreare, inteligență artificială, poeticitate, metaforă, stil literar, limite etice.

AI-ASSISTED CREATIVE TRANSLATION (TRANSCREWING): POSSIBILITIES AND LIMITATIONS IN LITERARY, POETIC AND METAPHORICAL TRANSLATION

The recent expansion of artificial intelligence models has opened new directions in creative translation, especially in the transcreation of literary, poetic and metaphorical texts. Literary communication involves not only semantic transfer, but also the recreation of stylistic context, rhythm, imagery, cultural symbols and emotional impact – elements that test the capabilities of AI. The comparative study between the human translator and AI highlights the collaborative potential of technology in the stage of creative exploration, generation of preliminary variants or intertextual analysis, but also the structural limits of AI in the deep interpretive process. Ethical and aesthetic challenges are discussed, as well as future research directions, including specialised AI models for poetry, hybrid human-AI systems, and the development of tools for assessing creativity in translation.

Keywords: creative translation, transcription, artificial intelligence, adequate translation, equivalence, poetics, metaphor, literary style, ethical boundaries.

Traducerea este unul dintre cele mai complicate și multilaterale fenomene în lingvistică și nu doar, multe aspecte ale sale pot deveni obiect de cercetare al diferitor domenii, deoarece aici se intersectează cultura și știința, psihologia și filosofia, istoria și sociologia, etnologia și culturologia etc. În cadrul traductologiei se studiază multiple forme ale activității de traducere, precum și istoria traducerii în diverse țări. Un plus

argument pentru cele afirmate, vom invoca o definiție pe care a dat-o traducerii Eugen Coșeriu: „Actul de traducere nu este altceva decât o vorbire, cu un conținut virtual identic, în două limbi diferite. nu traducem limbi, ci vorbiri și afirmații; nu traducem ceea ce o limbă dată ca atare spune, ci ceea ce se spune cu această limbă, nu traducem deci semnificații, ci, în principiu, traducem ceea ce este desemnat cu ajutorul semnificațiilor. Semnificațiile sunt un instrument și nu un obiect al vorbirii. nu există o transpunere directă de la semnificațiile limbii-sursă către semnificațiile limbii-țintă; drumul trece în mod necesar prin desemnatul extralingvistic. De aceea traducerea este mai întâi «descompunere prin limbaj» (Entsprachlichung) urmată de o «re-compunere prin limbaj» (Versprachlichung)” [2, p. 36].

Urmând aceasta idee, vorbim despre **decodificarea, tălmăcirea, traducerea** „limbajului” gândirii autorului de către autor, pentru a reda ceea ce el vrea să transfere receptorului (cititorului). Meditând asupra actului creator de transformare a imaginii gândirii în reflecție verbală, adică a transpunerii inspirației în opțiuni lingvistice, constatăm că respectivul devine subiect de interes nu numai pentru psihologie și filozofie, ci și pentru creatorii de texte literare. În această ordine de idei, poetul rus F. Tiutchev afirmă în poemul *Silencium* „*Gândul rostit este o minciună*”.

Spre marele nostru regret, majoritatea construcțiilor structurale și teoretice în domeniul traducerii literare se asociază expresiei „Patul lui Procut” sau procesului de pendulare de la o extremă la alta. Bogdan Ghiu definește traducerea subliniind tocmai latura pragmatică a limbilor implicate, argumentând că traducerea nu se face între limbi, ci între idiomuri sau utilizări ale limbii: „traducere nu se face între limbi, dintr-o limbă în alta, de la o limbă la alta, ci între niște idiomuri singulare, între utilizări - spre utilizare [...] Când traduc nu traduc dintr-o limbă în alta, ci traduc niște utilizări pragmatice, un idiom singular care e opera, gândirea(-traducere) a unui autor. Nu există limbi, ci doar idiomuri, utilizări. Iar a traduce înseamnă a face disponibil.” [3, p. 35].

Traducătorul, în acest caz, se transformă într-o persoană principală în comunicarea interlingvistică. Dar este necesar de a diferenția tranșant noțiunile «adecvat» și «echivalent». Traducerea adecvată corespunde scopului propus, această noțiune se referă la procesul de traducere, fiindcă stabilește metoda de traducere. «Echivalența» aparține rezultatului traducerii și înseamnă corespunderea funcțională a textului tradus cu textul originalului” [6, p. 81-82].

Cercetătoarea Irina Condrea notează elocvent „În unele cazuri «mâna traducătorului» se simte foarte puternic și se poate întâmpla ca versiunea realizată în altă limbă să reflecte stilul traducătorului, nu pe cel al autorului” [1, p. 47].

Georgiana Lungu Badea în lucrarea „Despre traductologie (obiect de studiu, statut, obiective, teorii ale traducerii)” face referință la A. Hurtado Albir care a concentrat în câteva cuvinte esența traducerii „a traduce fidel înseamnă să nu traduci nici prea literal, nici prea liber, nici prea servil, nici prea interpretativ, pentru a respecta statutul și rolul traducerii ca act de comunicare” [Apud 4, p.8].

Toate cele relatate mai sus sunt valabile pentru traducătorii profesioniști sau scriitorii deveniți traducători. Dar noi trăim într-o epocă cu un intens progres tehnico-științific și am ajuns, la etapa când putem vorbi și despre aportul Inteligenței Artificiale în proce-

sul de traducere. Inteligența Artificială (IA) este unul dintre cele mai dinamice domenii ale tehnologiei actuale. De la mașinile autonome la asistenții personali inteligenți, IA ne-a revoluționat viața. Cum a început această istorie de succes?

Încă din timpurile străvechi, ingineri precum Heron din Alexandria (cca. 10–70 d.Hr.), au inventat automate mecanice. Aceste mașini puteau efectua sarcini simple în mod autonom, cum ar fi uși automate sau teatre cu figuri în mișcare. Ele au pus bazele ideii că mașinile puteau imita comportamentul uman. În 1943 apar primele rețele neuronale, ca în mai puțin de 50 de ani să urmărim o ascensiune spectaculoasă a acestor domenii de creație a intelectului uman. De la termenul **învățare automată** și **învățare profundă** introdus în 1959, s-a recurs la Progrese tehnologice cu Datele mari și cloud computing. Explozia de **Datele mari** și progres în **Cloud Computing**, au permis antrenarea unor modele complexe de inteligență artificială. GPU-urile și hardware-ul specializat au accelerat enorm procesarea, permițând dezvoltarea de aplicații de inteligență artificială la scară largă. Pe lângă utilizarea IA în domeniile de sănătate, finanțe, transport, energie, securitate, astăzi IA este utilizată în artă, drept și științe sociale, de exemplu în analiza rețelelor sociale sau în crearea de opere de artă prin intermediul IA. În 2022 **OpenAI** prevede **Chat GPT** – un model lingvistic avansat care generează texte asemănătoare celor umane și îndeplinește o varietate de sarcini în limbaj natural.

Însă cu cât avansează progresul în utilizarea IA, cu atât devine mai clară creșterea riscurilor și pericolelor acestuia. Iată de ce în 2024 a fost adoptat Regulamentul UE privind IA care este prima lege privind inteligența artificială din lume. Acesta urmărește să garanteze că sistemele de IA sunt sigure, etice și de încredere. Nu excludem din acest șir și posibilitățile de traducere rapidă, eficientă (nu vorbim, deocamdată și de calitate, care necesită o discuție aparte) a textelor științifice, juridice, administrative, de afaceri, publicistice etc.

În cazul traducerii operelor literare, îndeosebi a celei poetice, implicarea IA devine mai puțin plauzibilă și dorită. În cele ce urmează, am vrea să inserăm câteva observații privind traducerea poetică prin intermediul IA. Am încercat să efectuăm un experiment de confruntare a unor versiuni de traducere a poeziei „*La steaua*” de M.Eminescu în limba rusă («*К звезде*») (vezi: Tabelul 1) [5, p.15].

Prima variantă este traducerea mot-à-mot (rubrica 1). Se propune descrierea exacta a sensului poemului fără respectarea rimei, ritmului, metaforismului etc. Apoi am rugat IA să-mi ofere o traducere cu păstrarea măsurii, ritmicii și melodiei versului (rubrica 2). I-am cerut IA să continue încercările de a realiza o traducere mai poetică, cu păstrarea rimei și măsurii (rubrica 3). Am insistat să efectueze o versiune „maximal apropiată de original, cu ritm clar și în stil clasic” (rubrica 4). Și, deoarece continuam să cer noi și noi condiții de „perfectare” a textului, mi s-a propus încă o versiune „apropiată de originalul silabic” (rubrica 5). Și, în sfârșit, în ultima coloniță (rubrica 6) avem versiunea poetică efectuată de cunoscutul traducător Iurie Cojevnicov. Putem să comparăm aceste mostre „excelente” de traducere (cu excepția ultimei), care doar poezie nu poate fi.

Nu vom analiza foarte detaliat fiecare versiune a traducerilor, deoarece sunt foarte multe lapsusuri:

de ordin lexicologic– utilizarea unor cuvinte inexistente;

morfologic – forme incorecte ale unor cuvinte;
sintactic – construcții și propoziții neadecvate;
semantic – schimbarea sensului unor fraze, și chiar lipsă de sens și noimă, în unele cazuri. Și doar în cazul unei traduceri poetice (în ultima rubrică) avem întrunite toate cerințele față de o traducere reușită.

Pentru elocvența experimentului, am încercat și procedeul inversat, adică traducerea unei poezii de limbă rusă, în cazul nostru, a poeziei lui A. S. Pușkin „*Eu v-am iubit ... (Я вас любил...)*” în limba română (vezi: Tabelul 2) [7, p. 38].

În rubrica 1 inserăm traducerea mot-à-mot. Am pus condiția să mi se ofere o versiune poetică cu păstrarea ritmului și melodiei originalului (rubrica 2). Dar în cel de-al doilea catren mai apare un vers care nu este în original: *Căci meritați să fiți iubită fără măsură*. Am insistat ca traducerea să fie cât mai aproape de original și IA mi-a oferit „versiunea poetică cu rimă și intonație clasică, maximal apropiată de cea pușkiniană”, pe care a considerat-o „temperată, elegantă, cu note de confesiune blândă” (rubrica 3). Dar în această versiune, nu știu din care motive, în loc de două catrene apar trei.

La următoarea cerere versiunea propusă era însoțită de următoarea descriere „variantă muzical-poetică (cu rimă și melodică lentă)” (rubrica 4). Însă toate aceste „oferte” și-au găsit realizare doar în versiunea traducătorului V. Bragagiu, care, într-adevăr, este și poetică, și muzicală.

După cum putem vedea, aceste variante de traducere, oferite de IA, prezintă unele posibilități, precum ar fi:

- varietatea mare de opțiuni lexicale și stilistice;
- reproducerea sensului și coerenței;
- adaptări creative ale metaforelor convenționale;
- prezentarea mai multor variante, reformulări, idei;
- capacitate rapidă de ajustare a tonului, registrului, ritmului;
- păstrarea temei și atmosferei de poezie clasică.

Tabelul 1

<p>Mihai Eminescu <i>La steaua</i></p>	<p>Traducere mot-à-mot</p>	<p>Traducere cu păstrarea măsurii, rimei și melodiei versului (IA)</p>	<p>O versiune mai poetică, cu păstrarea rimei și măsurii (IA)</p>	<p>Versiunea maximal apropiată de original, cu ritm clar și în stil clasic (IA)</p>	<p>Versiunea apropiată de originalul silabic (IA)</p>	<p>Traducere poetică de Iu. Cojevnicov</p>
1	2	3	4	5	6	
<p>La steaua care-a răsărit E-o cale-atât de lungă, Că mii de ani i-au trebuit Luminii să ne-ajungă.</p>	<p>К звезде, которая взошла Это долгий путь, Что потребовались тысячи лет, Чтобы свет дошёл до нас.</p>	<p>К звезде, взошедшей в вышине, Дорога столь далёка, Что свет её пришёл к нам не За год, а за эпоху.</p>	<p>К звезде, взошедшей в темноте, Ведёт тропа безбрежна - И свету к нашему путе Лететь пришлось годъжны.</p>	<p>К звезде, взошедшей в вышине, Далёк и долг путь к свету: Тысячелетья шли по ней - И лишь теперь он к нам приехал.</p>	<p>К звезде взошедшей в вечный мрак Ведёт дорога долга: Свет шёл к нам тысячи же лет, Чтоб встретиться у окна.</p>	<p>Звезды новорожденной свет, Стремясь к земле, про- водит В простран- стве сотни тысяч лет, Пока до нас доходит.</p>
<p>Poate de mult s-a stins în drum În depărtări albastre, Iar raza ei abia acum Luci vederii noastre,</p>	<p>Быть может, она давно померкла В синей дали, И лишь луч её Освещает нам взор,</p>	<p>Быть может, в синих далях та Звезда давно растаяла, А луч её лишь в этот час До взора долетает нам,</p>	<p>Быть может, путь её потух В просторах синеватых, А луч дошёл до наших рук Лишь ныне, запоздало.</p>	<p>Быть может, в синей глубине Давно звезда растаяла, А луч её лишь в этот день К нам медленно добрался.</p>	<p>Быть может, в синих далях там Она давно растаяла, А луч её лишь ныне к нам Дошёл -через про- странства.</p>	<p>Быть может, он уже угас В просторах мироздания В тот самый миг, когда до нас Дошло его сиянье.</p>
<p>Icoana stelei ce-a murit Încet pe cer se suie: Era pe când nu s-a zărit, Azi o vedem, și nu e.</p>	<p>Икона угасившей звезды Медленно поднимается на небе: Когда её не было видно, Сегодня мы видим её, и её нет.</p>	<p>И образ звезды мёртвой той Ступает в небо плавно: Она была, когда ничьей Она не стала явной,</p>	<p>И мёртвой звезды образ тот Неспешно в небо всходит: Она была, когда полёт Её никто не видел.</p>	<p>Лик умершей звезды притом На небо тихо всходит: Она была -ещё не в том, Когда нам не доходить...</p>	<p>И мёртвой звезды образ тих Взлетает в небо тускло: Была - когда не виден миг, Сегодня есть - и нету.</p>	<p>Звезда потухла, умерла, Но свет струится ясный: Пока не видели - была, А видим -уж погасла.</p>
<p>Tot astfel când al nostru dor Pieri în noapte-adâncă, Lumina stinsului amor Ne urmărește încă.</p>	<p>Точно так же, когда наша тоска Затерялась в глубокой ночи, Свет угасившей любви Всё ещё преследует нас.</p>	<p>И так же, если наш укур Исчезнет в ночи зыбкой, Сиянье погивавших зор Следит за нами тихо.</p>	<p>Так и любовь: когда во мглу Уйдёт, давно иссякла, – Её погасшее тепло Нас длительное преследует мягко.</p>	<p>Так и когда уснёт наш вздых В ночи тоски глубокий Луч погасившихся тревог Способен длиться долго.</p>	<p>И так же, если наш зной Исчезнет в ночь без- брежну, Луч погасившейся любви Нам будет длиться нежно.</p>	<p>Была любовь, ее уж нет, Затмилась мраком ночи, Но всё любви угасшей свет Мне ослепляет очи.</p>

Tabelul 2

<p>С. Пушкин <i>Я вас любил...</i></p>	<p>Дословный перевод</p>	<p>Поэтический перевод с сохранением ритма, плавности и общего настроения пушкинского оригинала</p>	<p>Поэтический перевод с классической рифмой и интонацией, максимально близкой к Пушкину — сдержанной, элегантной, мягко исповедальной</p>	<p>Музыкально-поэтический вариант (с рифмой и плавной мелодикой)</p>	<p>Поэтический перевод В.Брагажну</p>
1	2	3	4	5	
<p>Я вас любил: любовь еще, быть может, В душе моей угасла не совсем; Но пусть она вас больше не тревожит; Я не хочу печалить вас ничем.</p> <p>Я вас любил безмолвно, безнадежно, то робостью, то ревностью томим;</p> <p>Я вас любил так искренно, так нежно, Как дай вам Бог любимой быть другим.</p>	<p>Te-am iubit: iubire încă, poate, Nu s-a stins complet în sufletul meu; Dar să nu te mai tulbure; Nu vreau să te întristez cu nimic.</p> <p>Te-am iubit în tăcere, fără speranță, Acum chinuit de timiditate, acum de gelozie;</p> <p>Te-am iubit atât de sincer, atât de tandru, Așa cum Dumnezeu să te iubească și pe tine.</p>	<p>V-am iubit: iubirea, poate încă, În suflet nu s-a stins de tot; Dar fie ca ea să nu vă-apeze, Nici să vă-aducă vreun socot.</p> <p>V-am iubit tăcut, fără nădejde, Când de sfială eram copleșit, Când de gelozii arzânde chinuit.</p> <p>V-am iubit sincer, cu o blândețe aleasă, Așa cum, Doamne, să vă iubească-alcineva, Căci meritați să fiți iubită fără măsură.</p>	<p>V-am iubit - și poate încă-n mine Iubirea nu s-a stins deplin; Dar nu vreau gândul ei spre tine Să-ți poarte tulburări în chin.</p> <p>V-am iubit tăcut, fără nădejde, De teamă-înfriurat mereu, Când gelozia mă aprinde, Când dorul mă cuprinde greu.</p> <p>V-am iubit sincer, cu blândețe, Cu duhul tandru, cald, curat — Așa cum, Doamne, cu tandrețe Să fiți de-alcineva iubit vreodat’.</p>	<p>V-am iubit - și poate încă-n mine În suflet nu s-a stins deplin; Dar să nu vă tulbure, să nu vă chin, Această iubire ce-apus s-a bine.</p> <p>V-am iubit tăcut, fără speranță, Când sfiala sau gelozia mă frângea; V-am iubit cu dor și blândețe, Cum să fiți iubită de altul Doamne vrea.</p>	<p>Eu v-am iubit - iubirea poate încă În sufletu-mi întregă nu s-a stins, Dar va rămâne-acolo-așa adâncă Să nu v-atingă nici măcar în vis.</p> <p>Eu v-am iubit nespuse, în ne speranță, De temere, de teamă chinuit, Atât de sincer, gingaș că în viață Altul, dea Domnul, să v-adore-atât!</p>

Însă ele nici pe departe nu satisfac cerințele pe care le înaintăm în fața unei traduceri poetice reușite, adică respectarea ritmului, rimei, liniei melodice, sensului, metaforismului, sensibilității, expresivității, paletii emoționale ale originalului. Traducerea artistică reprezintă una dintre cele mai complexe forme ale actului traductiv, situată la intersecția dintre fidelitate semantică și creație estetică.

Pe lângă beneficii, traducerea prin intermediul IA are și limite, pe care le vom enumera pe scurt:

- nu percepe experiența estetică, emoția, simbolismul cultural;

- simplifică ambiguitatea poetică;
- are probleme cu rima, ritmul, prozodia;
- aluziile culturale sunt adesea pierdute;
- metafore culturale traduse literal sau banalizate etc.

Așa dar, putem spune în acest context, că diferențele dintre traducerea realizată de un traducător profesionist și cea generată de IA devin nu doar vizibile, ci structurale, traducerea artistică rămânând un domeniu în care competența umană își păstrează un rol fundamental.

Dacă însă am pune cele două posibilități de traducere față în față, am scoate la suprafață niște deosebiri esențiale, despre care trebuie să vorbim mai detaliat. Una din diferențele de bază ar rezida în **statutul interpretativ al traducerii**. IA ia în calcul modele statistice și probalistice, identifică corespondente lingvistice recurente, fără a avea acces la intenționalitate, empatie sau conștiință estetică. Chiar dacă rezultatul poate fi corect gramatical, el rămâne adesea lipsit de profunzime interpretativă. Pe când un traducător profesionist nu transferă mecanic sensuri, ci interpretează textul-sursă, ținând cont de intenția autorului, de contextul cultural, istoric și stilistic, precum și de efectul estetic urmărit. Traducerea artistică este, în acest sens, o lectură creatoare.

O a doua trăsătură distinctivă este **sensibilitatea stilistică**. Traducătorul uman recunoaște și reproduce particularitățile stilului autorului: ritmul frazei, muzicalitatea, ambiguitatea, figurile de stil, registrele expresive sau jocurile intertextuale. În traducerea poeziei, de pildă, el ia decizii conștiente privind metrica, rima sau sacrificarea parțială a sensului în favoarea expresivității. IA, deși capabilă să imite structuri stilistice generale, are dificultăți în a menține coerența estetică pe termen lung și în a gestiona ambiguitatea creativă, tendința sa fiind de a „clarifica” acolo unde textul original cultivă ambivalența. O diferență majoră se manifestă și la nivelul **competenței culturale**. Traducătorul profesionist este un mediator cultural, capabil să recunoască aluzii, simboluri, realia sau conotații culturale și să le adapteze publicului-țintă prin strategii precum echivalarea funcțională, explicația implicită sau transcreerea. IA poate identifica referințe culturale frecvente, dar nu le poate evalua relevanța pragmatică sau impactul emoțional într-un context literar specific, riscând fie literalismul, fie neutralizarea sensurilor culturale.

Un aspect esențial este **responsabilitatea autorală**. Traducătorul profesionist își asumă alegerile traductive, își poate justifica opțiunile și își adaptează soluțiile în funcție de gen, public și scopul traducerii. IA, în schimb, nu are responsabilitate etică sau estetică; erorile sale nu sunt „conștiente”, iar reușitele nu sunt rezultatul unei intenții artistice. În plus, IA nu poate revizui critic propriul text decât în limitele impuse de algoritm, în timp ce traducătorul uman își poate rescrie, rafina și reinterpretă constant traducerea.

Nu în ultimul rând, se impune diferența dintre **creativitate autentică și simulare creativă**. Traducerea artistică presupune invenție controlată, intuiție lingvistică și sensibilitate față de limbaj ca material viu. IA poate genera soluții ingenioase prin recombinarea datelor existente, însă această creativitate este derivată, nu experimentală. Ea nu trăiește emoția textului și nu poate evalua valoarea estetică a propriilor alegeri.

În concluzie, deși inteligența artificială poate funcționa ca instrument auxiliar în procesul traductiv, traducerea artistică propriu-zisă rămâne un act profund uman. Diferențele dintre traducerea profesionistă și cea realizată de IA confirmă faptul că lite-

ratura tradusă nu este un produs algoritmic, ci rezultatul unei conștiințe interpretative, culturale și estetice.

Referințe bibliografice:

1. CONDREA, Irina. *Traducerea din perspectivă semiotică*. Chișinău: Cartdidact, 2006, 265 p.
2. COȘERIU, Eugen. Semn, simbol, cuvânt. În: *Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1993, tom. XXXIX, secț. 3 – lingvistică, p. 5-22.
3. GHIU, Bogdan. Europa este traducere, interviu consemnat de Matei Martin. În: *Dilema veche*. 2015, nr. 586, p. 7-13. Disponibil la: <http://dilemaveche.ro/sectiune/zi-cultura/articol/europa-este-traducere-interviu-bogdan-ghiu> (văzut la 13.10.2015).
4. LUNGU BADEA, Georgiana. Despre traductologie (obiect de studiu, statut, obiective, teorii ale traducerii). În: *Studii și cercetări lingvistice*. București, 2001, tom. LII, nr. 1-2, p. 45-61.
5. EMINESCU, Mihai. *Poezii*. Chișinău: Cartier, 2014.
6. КОМИССАРОВ В.Н. *Теория перевода*. Москва: Высшая школа. 1990.
7. ПУШКИН А.С. *Стихотворения*. Москва: Эксмо. 2025.